DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.03>

УДК 348.98

В. М. Шевчук,доктор юридичних наук, професор кафедри криміналістики
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна,ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8058-3071>,

e-mail: Shevchuk_viktor@ukr.net

КРИМІНАЛІСТИЧНА СИТУАЛОГІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ТАКТИЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

Досліджуються проблеми формування наукової концепції тактичних операцій та її взаємозв'язку із криміналістичною ситуалогією. Обґрунтовується, що на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою є проблема розробки окремої криміналістичної теорії тактичних операцій із урахуванням положень криміналістичної ситуалогії. Доведено, що дослідження криміналістичної ситуалогії відкривають нові перспективи і можливості для успішного формування наукової концепції тактичних операцій і реалізації її положень у практичній діяльності. Запропоновано перспективні напрямки подальших наукових розробок зазначеної проблематики.

Ключові слова: криміналістична ситуалогія, ситуаційний підхід у розслідуванні злочинів, тактичні операції, слідча та судова ситуація, ситуаційна обумовленість тактичних операцій, концепція тактичних операцій, криміналістична теорія тактичних операцій.

Постановка наукової проблеми. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та процеси реформування кримінального процесуального законодавства передбачають запровадження ефективної системи протидії кримінальним правопорушенням, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової діяльності, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки. Серед таких засобів особливої уваги заслуговують різноманітні тактико-криміналістичні комплекси. Саме вони виступають ефективним засобом реалізації методів досудового розслідування й судового провадження, вирішення окремих тактичних завдань і створення відповідних умов для оптимізації діяльності слідчого, прокурора, суду. Все це свідчить про важливість і своєчасність теоретичного обґрунтування й розроблення наукової концепції тактичних операцій, її взаємозв'язку із криміналістичною ситуалогією та подальшого впровадження таких наукових розробок у практичну діяльність щодо розслідування злочинів і судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень.

Сьогодні простежується поступовий процес формування відповідної наукової концепції тактичних операцій, її взаємозв'язку із криміналістичною ситуалогією, яка трансформується у самостійну криміналістичну теорію (вчення), що істотно збагачує науковий потенціал криміналістики та практику ефективної протидії сучасним злочинним проявам. Тому на сучасному етапі розвитку криміналістики

досить актуальною й важливою є проблема розроблення окремої криміналістичної теорії тактичних операцій із урахуванням положень криміналістичної ситуалогії. Такого роду дослідження відкривають нові перспективи і можливості для успішного формування наукової концепції тактичних операцій і реалізації її положень у практичній діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретичних засад формування та реалізації тактичних операцій внесли відомі вчені-криміналісти: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. В. Дулов, В. А. Журавель, І. М. Комаров, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, О. О. Чебуренков, В. В. Тищенко, В. Ю. Шепітько, В. І. Шиканов, Б. В. Щур та ін.¹. Водночас існує низка теоретичних та практичних проблем формування концепції тактичних операцій, яка залишається нерозробленою або належить до дискусійних. Крім того, простежуються тенденції відставання теоретичних розробок від практики застосування тактичних операцій у кримінальному провадженні. На даний час також дискусійними залишаються питання, які є визначальними у формуванні криміналістичної теорії тактичних операцій, у тому числі й проблема розробки зазначеної наукової концепції з урахуванням положень криміналістичної ситуалогії.

Розглядаючи проблеми розроблення й реалізації тактичних операцій та їх ситуаційної обумовленості під час розслідування злочинів, слід враховувати основні положення теорії слідчих ситуацій, які є відносно проблематики тактичних операцій «більш загальними»². У зв'язку з цим заслуговують на увагу концептуальні положення криміналістичної ситуалогії і пропозиції щодо віднесення її до загальної теорії криміналістики (С. В. Веліканов, Т. С. Волчецька, С. Е. Воронін, Л. Я. Драпкін, Д. В. Кім, Г. А. Матусовський, М. П. Яблоков та ін.)³.

¹ Бахін В. П. Следственная ситуация и тактическое решение. Специализированный курс криминалистики : учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД, 1987. С. 198–202; Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособие. Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993; Дулов А. В. Тактические операции. Криминалистика : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; под. ред. А. В. Дулова. Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996; Журавель В. А. Розслідування крадіжок. Криміналістика : підручник: у 2 т. Т. 2 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019; Образцов В. А. Криминалистическое учение о тактической операции. Криминалистика / под ред. проф. В. А. Образцова. Москва : Юрист, 1995; Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. Москва : Юрлитинформ, 2008; Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юридичний, 2007 та ін.

² Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики. Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993. С. 70.

³ Волчецькая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография ; под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Изд-во Калининград. ун-та, 1997; Волчецькая Т. С., Яблоков Н. П. Предпосылки формирования криминалистической ситуалогии. Вестн. Моск. ун-та. Серия 11. Право. 1997. № 3. С. 41–50; Воронин С. Э.

На нашу думку, таке розуміння сучасного стану теорії слідчих ситуацій відбиває її методологічне значення для криміналістики в цілому та дозволяє чітко визначити місце цієї теорії у системі криміналістичної науки. Як свідчать результати наукових досліджень, ситуаційний підхід є характерним для всіх розділів криміналістики і в кожному з них слідчим (судовим) ситуаціям надається особливе значення для більш глибокого аналізу закономірностей, які вивчаються, розробки криміналістичних рекомендацій, адаптованих до конкретних умов діяльності¹. Зазначені обставини зумовлюють необхідність комплексного підходу до дослідження зазначеної проблематики та вимагають фундаментальних напрацювань і подальших наукових розробок.

Метою статті є дослідження проблем формування наукової концепції тактичних операцій, її взаємозв'язку з криміналістичною ситуацією та подальшого впровадження таких наукових розробок у практичну діяльність щодо розслідування злочинів і судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. Висновки та результати дослідження спрямовані на розроблення та удосконалення окремих положень криміналістичної теорії тактичних операцій, специфіки побудови таких організаційно-тактичних засобів та практики їх реалізації у кримінальному провадженні. Слідчі та судові ситуації розглядаються як вирішальні детермінуючі чинники побудови тактичних операцій, які безпосередньо впливають на практику застосування таких операцій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Для формування теоретичної концепції тактичних операцій і здійснення в практичній діяльності її положень особливого значення набуває ситуаційний підхід, який надає можливість використовувати в слідчій та судовій діяльності інформацію узагальненого характеру, що є найбільш адекватною для вибору й адаптації типових тактичних рішень, що забезпечують оптимальне провадження у кримінальній справі. Дійсно, саме за рахунок визначення слідчих (судових) ситуацій, здійснення їх типізації, формулювання щодо них тактичних завдань і оптимальних засобів їх вирішення можна істотно підняти рівень наукових розробок у теорії тактичних операцій.

Дослідження слідчої ситуації як визначального чинника-детермінанта тактичної операції має охоплювати, на нашу думку, три такі

Проблемно-поисковые следственные ситуации и установление истины в уголовном судопроизводстве : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2001; *Драпкин Л. Я.* Основы теории следственных ситуаций. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987; *Ким Д. В.* Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций : монография / под ред. проф. В. К. Гавло. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2008; *Матусовський Г. А.* Ситуаційний підхід до розслідування злочинів. *Криміналістика. Криміналістична тактика та методика* : підруч. для вузів / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. С. 165–170 та ін.

¹ *Волчецкая Т. С., Яблоков Н. П.* Предпосылки формирования криминалистической ситуологии. *Вестн. Моск. ун-та. Серия 11. Право.* 1997. № 3. С. 43–44.

аспекти: 1) визначення поняття слідчої ситуації; 2) з'ясування складу компонентів слідчої ситуації і впливу кожного з них на процес побудови тактичних операцій; 3) визначення можливостей типізації слідчих ситуацій до певних етапів досудового розслідування та судового провадження з метою виокремлення тактичних завдань і засобів їх вирішення.

У спеціальній літературі слідча ситуація визначається як сукупність умов, у яких на даний момент здійснюється розслідування, тобто обстановка, в якій відбувається процес доказування, і яка визначається наявністю або відсутністю належних фактичних даних, що зумовлюють систему безпосередніх завдань і напрямів діяльності слідчого¹. Разом із тим серед учених-криміналістів відсутня єдність поглядів стосовно поняття слідчої ситуації, а тим більше такої нової категорії як «судові ситуації». Її визначають як сукупність умов, у яких на даний момент здійснюється розслідування²; як сукупність обставин у справі, яка може бути сприятливою чи несприятливою для будь-яких висновків і дій слідчого³; як сукупність фактичних даних, що відображають істотні риси події⁴; як стан розслідування злочину, який визначається наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування і компоненти криміналістичної характеристики, що зумовлює систему безпосередніх завдань і напрям розслідування⁵; як ступінь інформаційної обізнаності про злочин, а також стан процесу розслідування на будь-який визначений момент часу й оцінка якого дозволяє слідчому прийняти найбільш доцільні у справі рішення⁶.

Сьогодні у криміналістичній літературі також існують різні підходи до визначення структури слідчої ситуації. Так, на думку В. О. Образцова, у зміст слідчої ситуації входять інформаційні,

¹ Журавель В. А. Ситуація слідча. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. : В.Ю. Шепітько (голова) та ін. : Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави та права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. С. 743–744.

² Белкин Р. С. *Очерки криминалистической тактики* : учеб. пособие. Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993. С. 67.

³ Герасимов И. Ф. *Принципы построения методики раскрытия преступлений. Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования*. Москва : Юрлит, 1973. С. 82.

⁴ Гавло В. К. *О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. Вопросы криминалистической методологии, тактики, методики расследования*. Москва, 1973. С. 90.

⁵ Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. *Криминалистическая характеристика преступлений* : учеб. пособие. Харків : Юрид. ин-т, 1985. С. 64.

⁶ Волчецкая Т. С. *Криминалистическая ситуалогия* : монография под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Калининград. ун-т, 1997. С. 46.

криміналістичні, психологічні, матеріально-технічні, кадрові, правові компоненти¹. І. О. Возгрін у структурі слідчої ситуації виділяє такі компоненти: специфіку вчиненого злочину, особливості інформації про подію злочину, її повноту, достовірність і відносність, зміст проведеного до визначеного моменту часу розслідування, його результати, а також умови розслідування, тобто рівень наукової організації й управління даного слідчого апарату, ступінь забезпеченості криміналістичними і спеціальними засобами, зайнятість слідчого та ін.²

Аналізуючи структурні компоненти слідчої ситуації, Т. С. Волчецька пропонує розділити їх на три основні групи, зокрема: 1) чинники, що стосуються події, яка розслідується, і визначають ступінь достовірності та повноту інформаційної моделі події, що розслідується, до моменту оцінювання слідчої ситуації; 2) чинники, що характеризують саму систему розслідування, її процесуальний, тактичний стани, психологічні взаємовідносини учасників попереднього розслідування тощо; 3) чинники, що стосуються зовнішнього середовища, в якому проводиться розслідування, і визначають так звану слідчу обстановку³.

Розмаїття підходів до визначення поняття і структури слідчої ситуації надало підстави В. П. Бахіну розглядати цю криміналістичну категорію у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність умов, які найбільш повно характеризують і відбивають усе, що впливає і може впливати на розслідування злочину, зумовлюючи його особливості. У вузькому розумінні слідча ситуація визначається як сукупність інформаційних даних, що характеризують стан (обстановку) розслідування на певному етапі⁴.

У криміналістичній теорії здійснювалися спроби щодо класифікації слідчих ситуацій. Так, Р. С. Белкін і М. П. Яблоков усі слідчі ситуації поділяють на сприятливі та несприятливі для розслідування⁵. Іншими вченими-криміналістами пропонувався розподіл слідчих ситуацій на типові й специфічні; початкові, проміжні й кінцеві;

¹ Образцов В. А. Криминалистика : учеб. пособие. Москва : Юрист, 1995. С. 56.

² Возгрин И. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методов расследования. Следственная ситуация. Москва : МВШ МВД СССР, 1985. С. 68.

³ Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия: монография; под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Калининград. ун-т, 1997. С. 146.

⁴ Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования): учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 196–197.

⁵ Белкин Р. С., Яблоков Н. П. Понятие и структура следственной ситуации. Криминалистика социалистических стран / под. ред. В. Я. Колдина. Москва : Юрид. лит., 1986. С. 162–163.

безконфліктні та конфліктні¹. Л. Я. Драпкін виокремлює прості та складні слідчі ситуації. Залежно від кількості, характеру та змісту формуючих чинників усі складні ситуації науковець диференціює на такі класифікаційні групи: проблемні (характеризуються суперечністю між знанням і незнанням, специфічним співвідношенням відомого та невідомого, при якому шукане не надано та безпосередньо у вихідних даних не міститься, але перебуває у неоднозначному можливому зв'язку з уже встановленими фактами, що якоюсь мірою обмежують і спрямовують пошук рішення); конфліктні (особливий стан системи міжособистісних відносин двох або більшої кількості учасників кримінального процесу, що мають протилежні інтереси і прагнуть досягти різних цілей в умовах інформаційної невизначеності, яка виникає у зв'язку з планами й намірами суперника); тактичного ризику (визначається як специфічне співвідношення між можливими способами дій слідчого, спрямованими на досягнення наміченої мети і неоднозначними, негарантованими результатами їх реалізації); організаційно неупорядковані (співвідношення істотних організаційно-управлінських труднощів процесу розслідування і недостатніх на даний момент для їх подолання об'єктивних та суб'єктивних можливостей (ресурсів) слідчого); комбіновані (їм одночасно або у різних сполученнях можуть бути притаманні риси проблемності, конфліктності, тактичного ризику й організаційної неупорядкованості) або змішані ситуації².

Крім того, «стандартність», повторюваність слідчих ситуацій і, відповідно, шляхів вирішення створюють передумови для їх типізації³. Вирішення типових ситуацій і розроблення на цій основі рекомендацій з методики розслідування окремих видів злочинів, у тому числі формування тактичних операцій, необхідні для визначення напрямку подальшого розслідування, правильної побудови та перевірки слідчих версій, виявлення обставин, що мають значення для справи, обрання комплексу та черговості слідчих дій⁴. При цьому типові слідчі ситуації являють собою «результат наукового узагальнення слідчої практики», «найвищий ступінь наукової абстракції», «ситуацію, в інформаційній структурі якої переважають загальні риси, що часто повторюються»⁵. У зв'язку з цим

¹ Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение // Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования) : учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 198–202.

² Драпкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1987. С. 9–11.

³ Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. С. 12.

⁴ Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика и типичные следственные ситуации как важные факторы разработки методики расследования преступлений: *Вопросы борьбы с преступностью*. 1979. Вып. 30. С. 121.

⁵ Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва : Изд-во МГУ, 1984. С. 139.

В. Ю. Шепітько слушно зазначає, що стосовно типових ситуацій можна намітити певний спосіб дій слідчого в процесі одержання доказової інформації. Знання типових ситуацій дає змогу не тільки передбачати їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, а й обирати такі тактичні прийоми (тактичні комбінації), що є найбільш оптимальними¹.

Варто враховувати, що типізувати слідчі ситуації можна головним чином за одним із основних компонентів. Зазвичай як така умова обирається наявність інформації про подію злочину та його учасників. Типовими вважаються ті ситуації, з якими стикається слідчий на початковому чи наступному етапі розслідування злочину залежно від повноти вихідних даних. Типові слідчі ситуації істотно відрізняються від того, в яких умовах вчинено злочин: очевидності чи неочевидності. Так, під час розслідування умисних убивств виділяють такі типові вихідні ситуації початку розслідування: 1) особа потерпілого та винна особа відомі; 2) особа потерпілого відома, вбивця невідомий; 3) є підозрюваний у вбивстві, особа потерпілого невідома; 4) особа потерпілого та підозрюваного, час, місце, мотив та інші обставини вбивства невідомі². Вирізнення типових слідчих ситуацій наступного етапу розслідування можливе, якщо за основу типізації береться ставлення підозрюваного до повідомлення про підозру. З урахуванням зазначеного на цьому етапі можна вирізнити такі типові слідчі ситуації: а) підозрюваний погоджується у повному обсязі з положеннями повідомлення про підозру у вчиненні злочину; б) підозрюваний погоджується у частині викладених у повідомленні положень; в) підозрюваний не погоджується з положеннями повідомлення про підозру і не визнає своєї причетності до вчиненого кримінального правопорушення.

Необхідно зазначити, що залежно від ситуацій розслідування, деякі з тактичних операцій можуть мати наскрізний характер і вирішуватися як на початковому, так і на наступному етапі розслідування. Це залежить від вирішення (або не вирішення) тактичних завдань на певному етапі розслідування, тобто неможливо чітко прив'язувати ту чи іншу тактичну операцію до етапу розслідування злочину, оскільки здійснення такої операції передусім зумовлено відповідною слідчою ситуацією й певним проміжком часу процесу розслідування, в ході якого вирішується проміжне тактичне завдання. Так, «у випадках, коли злочинця не встановлено, або встановлено, але ще не затримано, слідчі ситуації початкового етапу переходять на наступний етап розслідування»³. Це стосується і тактичних операцій, які можуть

¹ Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. С. 115.

² Ищенко Е. П. Криминалистика: краткий курс. Москва : «КОНТАКТ»: ИНФРА-М, 2003. С. 107–109.

³ Журавель В. А. Розслідування крадіжок. *Криміналістика* : підручник: у 2-х т. Т. 2 / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель, В. М. Шевчук та ін.: за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 86.

бути спрямовані на виявлення злочинця, розшук викраденого, забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, профілактику злочину та ін.

Розвиваючи наведені положення, В. М. Карагодін, на наш погляд слушно зазначає, що наявність взаємозв'язку між слідчими ситуаціями з одного боку, і тактичними операціями — з іншого, надає можливість розробляти типові тактичні операції, які за рівнем узагальнення можна умовно розподілити на дві групи. Типові тактичні операції першого, більш високого рівня узагальнення розроблюються для використання їх в ситуаціях, які є типовими для злочинів різних видів. До таких операцій можна віднести комплекси дій щодо розшуку, а також викриття злочинця. Типові тактичні операції другої групи розроблюються з урахуванням криміналістичної характеристики злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Названі тактичні операції є більш конкретними, оскільки конкретизуються їх завдання. Вважаємо, що вони мають плануватися на основі більш загальних операцій першого виду. Зокрема, типові операції з розпізнавання та подолання способів приховування злочинів належать до другого рівня спільності і мають розроблюватися залежно від окремих способів приховування¹.

Отже, аналіз літературних джерел та судово-слідчої практики дає підстави стверджувати, що слідча (судова) ситуація — це системне, досить складне, багатокomпонентне утворення, зміст якого складають різні умови, обставини, чинники, що визначають обстановку (стан) процесу розслідування (судового розгляду) на певному його етапі і мають значення для обрання і реалізації оптимальних прийомів, методів і засобів, у тому числі й тактичних операцій. На підтвердження висловленого свідчить той факт, що переважна більшість науковців, досліджуючи поняття тактичної операції, розглядають ситуаційну обумовленість як одну із важливих ознак цієї криміналістичної категорії. Зазначене зайвий раз засвідчує, що між слідчою (судовою) ситуацією і тактичною операцією існує глибокий генетичний зв'язок, який полягає у тому, що тактична операція формується у конкретній слідчій ситуації, залежить як від підбору засобів, так і за змістом.

При цьому упорядкування слідчих (судових) ситуацій доцільно здійснювати на підставі ситуаційного моделювання, сутність якого полягає в тому, що велика кількість конкретних ситуацій, аналогічних у якому-небудь істотному відношенні, «зливається», поєднується в одну або кілька узагальнених ситуацій, для яких і розробляються оптимальні програми ухвалення рішення і проведення практичних дій². З огляду на

¹ Карагодін В. Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления. *Тактические операции и эффективность расследования* : сб. науч. тр. Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1986. С. 56–59.

² Дранкин Л. Я. Ситуационный подход в криминалистике и программирование расследования. *Проблемы программирования, организации и*

зазначене, вичерпний перелік усіх утворюючих слідчу (судову) ситуацію компонентів навряд чи може бути складено, тому доцільно вказати лише на певні їх групи. Такий підхід спрощує аналіз змісту ситуації і у той же час дозволяє практичним працівникам розглянути всі значущі компоненти слідчої (судової) ситуації, визначити можливості їх оптимального використання для вирішення завдань розслідування.

При дослідженні специфіки системи «слідча (судова) ситуація — тактична операція» також необхідно виходити з того, що взаємозв'язок тактичної операції і слідчої (судової) ситуації є обопільним і має двосторонній, багаторівневий і динамічний характер. Зокрема, рішення про доцільність проведення тактичної операції приймається на основі оцінки слідчої (судової) ситуації. У подальшому структура й спрямованість тактичної операції визначається характером слідчої (судової) ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування. При цьому комплекс процесуальних та непроцесуальних дій та заходів, які визначають структуру тактичної операції, може видозмінюватися (доповнюватися) залежно від ситуації, що склалася. Наприклад, якщо слідча ситуація, що склалася на момент розслідування, сприятлива, то ці обставини просто використовуються при застосуванні тактичної операції, а її сприятливі сторони враховуються під час планування і проведення такої тактичної операції. Якщо слідча ситуація несприятлива, то тактична операція покликана передусім змінити її в кращий бік, послабити її спрямованість, що протидіє розслідуванню, чи взагалі її усунути. Разом з тим несприятлива слідча ситуація може спонукати слідчого і до відмови від проведення тактичної операції у даний момент або взагалі. Якщо, наприклад, непродумані дії слідчого насторожили підозрюваного, то операція з затримання його і співників з речовим доказом може стати безрезультатною¹. Крім того, несприятлива слідча ситуація безпосередньо впливає на структуру тактичної операції, обмежує слідчого в обранні її елементів, не дозволяє здійснити ті чи інші слідчі дії як елементи тактичної операції².

Щодо судових ситуацій, які обумовлюють доцільність застосування тактичних операцій як засобу їх розв'язання, можна назвати такі: а) ситуація підтвердження в суді доказів, зібраних на досудовому розслідуванні; б) ситуація суперечності та неспівпадіння доказів, зібраних на досудовому розслідуванні і підтверджених в ході судового

информационного обеспечения предварительного следствия : межвуз. науч. сб. Уфа : Башкир. ун-т, 1989. С. 28–29.

¹ *Белкин Р. С.* Курс криминалистики : учеб. пособ. для вузов. 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА; Закон и право, 2001. С. 397; *Ищенко Е. П.* Криминалистика: краткий курс. Москва, 2003. С. 107–109; *Чебуренков А. А.* Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. Москва : Юрлитинформ, 2008. С. 179–187; *Шевчук В. М.* Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Апостиль, 2013. С. 254–269 та ін.

² *Белкин Р. С.* Очерки криминалистической тактики. Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993. С. 70.

провадження; в) ситуація появи в ході судового провадження нових доказів, які потребують додаткової перевірки, у тому числі таким засобом, як тактична операція.

Деякі науковці¹, вказуючи на двосторонній зв'язок тактичної операції із слідчою ситуацією, зазначають, що тактичні операції реалізуються в основному в умовах конфліктної слідчої ситуації, метою якої є зміна її у найкращому для розслідування напрямі. Конфліктна ситуація обумовлює застосування конкретного комплексу (системи), «набору» узгоджених між собою дій та заходів.

Вважаємо, що такий підхід має деякі неточності і потребує певних доопрацювань. По-перше, тактичні операції проводяться під час розслідування злочинів не тільки в конфліктних ситуаціях, а й у безконфліктних. По-друге, такий поділ слідчих ситуацій є досить умовним, будь-яка безконфліктна ситуація при неправильній організації та проведенні розслідування, помилках слідчого, може перерости у конфліктну. У такому випадку можна дійти абсурдного висновку, що на початку розслідування у безконфліктній ситуації необхідності у проведенні тактичних операцій не було, але згодом слідчий перетворив таку ситуацію на конфліктну — штучно виникла необхідність у проведенні тактичних операцій. Тому такий підхід є суперечливим.

В інших випадках вчені-криміналісти зазначають, що тактичні операції проводяться у складних ситуаціях, які, як правило, характеризуються неповнотою знань про злочини, їх обставини і учасників². Зокрема, Л. Я. Дракін³ вважає, що необхідність у проведенні тактичних операцій зростає залежно від складності слідчих ситуацій. Наприклад, у ситуації тактичного ризику надійність навіть правильно вибраного способу дій суттєво знижується і залежить від випадкових, непередбачуваних чинників. У зв'язку з цим проблема підвищення ймовірності досягнення цілей стає тут ключовою, а проведення тактичних операцій — головним засобом оптимізації розслідування.

На наш погляд, слід обов'язково враховувати, чи є дійсно реальна необхідність (підстава) у тій чи іншій слідчій (судовій) ситуації проводити тактичні операції. Необхідність у проведенні тактичної операції виникає у тому разі, коли окреме, ізольоване застосування інших тактичних засобів є недостатньо ефективним для вирішення тактичного завдання, призведе до втрати інформації, пов'язано з додатковими витратами часу або матеріальних ресурсів. Особливістю тактичної

¹ *Ивченко Л. И.* Тактика контроля и записи переговоров и использование результатов этого следственного действия в расследовании преступлений. Москва : Юрлитформ, 2005. С. 66–67.

² *Карагодин В. Н.* Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления. *Тактические операции. Эффективность расследования* : сб. науч. тр. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1986. С. 56–59.

³ *Дракин Л. Я.* Основы теории следственных ситуаций. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987. С. 139.

операції є те, що до її змісту входить не випадковий набір слідчих дій, а цілісний комплекс пов'язаних внутрішньою єдністю, попередньо визначених, погоджених між собою, скоординованих і цілеспрямовано здійснюваних в оптимальній послідовності дій на основі спеціальної програми¹.

Отже, слідча (судова) ситуація постійно здійснює певний управлінський вплив на будь-яку тактичну операцію. Пізнання і врахування цієї обставини дають змогу підвищити ефективність розроблюваних тактичних операцій. Тому в процедурі підготовки й прийняття рішення про проведення тактичної операції оцінка ситуації, що склалася, посідає одне із центральних місць. Недарма у криміналістичній літературі відмічається, що «правильне оцінювання слідчих ситуацій та обрання на цій основі тактики розслідування є важливими умовами цілеспрямованості слідства, прийняття науково обґрунтованих і оптимальних рішень тактичного, методичного та техніко-криміналістичного характеру»². Іншими словами, слідча (судова) ситуація обумовлює проведення тактичних операцій, які у свою чергу є засобом тактичного впливу на ситуацію з метою її зміни в кращий бік. Таким чином, тактична операція виступає специфічним тактичним засобом вирішення слідчої (судової) ситуації.

Слідча (судова) ситуація, як складне багатоаспектне утворення, об'єднує в собі не лише компоненти інформаційно-логічної, тактико-психологічної, управлінської, організаційно-технічної та матеріальної спрямованості, але й відбиває своєрідність зв'язків і відносин між ними. Комплексний аналіз цих зв'язків і відносин є важливим для правильного визначення характеру слідчої ситуації, точного вибору засобів та способів тактичного впливу на неї, але особливо він необхідний для встановлення невідомих слідству елементів у змісті конкретної ситуації.

У зв'язку з цим доцільно розглянути, як ті чи інші компоненти слідчої (судової) ситуації знаходять своє вираження при плануванні та проведенні тактичних операцій, як вони впливають на структуру тактичної операції. Криміналістичні рекомендації з підготовки і проведення тактичних операцій як складного організаційного комплексу слідчих, оперативного-розшукових та інших заходів також слід розробляти з урахуванням матеріальних, технічних та організаційних чинників, які проявляють себе у конкретній ситуації³. Зміст, масштаб, склад виконавців, тривалість, результативність операції можуть залежати, зокрема, від можливості об'єднання сил працівників різних

¹ Дулов А. В. Тактические операции. *Криминалистика* : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; под. ред. А. В. Дулова. Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996. С. 13.

² Криминалистика социалистических стран / под. ред. В. Я. Колдина. Москва : Юрид. лит., 1986. С. 165.

³ Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. Москва : Юрлитинформ, 2008. С. 185–187.

правоохоронних органів, контролюючих структур та спеціальних служб; залучення фахівців і допоміжного технічного персоналу; використання спеціальних технічних засобів; залучення до проведення операцій постійно діючих слідчо-оперативних груп та ін.¹

Крім того, важливе значення для вдосконалення тих, що існують, та розроблення нових тактичних операцій має врахування особливостей слідчої (судової) ситуації, зокрема, таких її процесуально-тактичних компонентів, як можливість ізоляції один від одного осіб, які проходять у справі, можливість проведення конкретної слідчої (розшукової) дії або оперативно-розшукового заходу тощо. Слід також враховувати компоненти слідчої (судової) ситуації матеріального і організаційно-технічного характеру, такі як наявність комунікацій між черговою частиною і слідчо-оперативною групою, наявність засобів передавання інформації, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін.²

У криміналістичній доктрині справедливо зазначається, що наукові дослідження проблем тактичної операції мають здійснюватися на загальному, груповому й видовому рівнях. На рівні загального підходу розглядаються поняття, наукові засади, структура, класифікація тактичної операції, історія розвитку, місце цього вчення в системі криміналістики, зв'язки з іншими галузями криміналістичного та іншого наукового знання, практикою й нормами права. Метою таких досліджень є розроблення загальної моделі тактичної операції з точки зору її системної характеристики. На груповому й видовому рівні вивчаються особливості означених типів і видів тактичних операцій, форм і можливостей реалізації отриманих знань з метою створення і застосування на практиці відповідних моделей вказаних операцій, здійснюваних для вирішення типових завдань розслідування у справах різних категорій, а також під час розслідування певних груп тих чи інших схожих видів, окремих видів і різновидів суспільно небезпечних діянь. Використання інформації, що міститься в таких моделях, дозволяє слідчим ефективно вирішувати загальні й ситуаційно зумовлені питання організації і здійснення тактичних операцій у справах щодо різних категорій злочинів³.

Вважаємо, що дослідження концептуальних основ тактичних операцій у криміналістиці необхідно спрямовувати за двома напрямками. Перший передбачає вивчення й дослідження сутності тактичних операцій, наукових та методологічних основ, історії розвитку, структури і класифікації тактичних операцій, місця цієї теорії у системі

¹ *Образцов В. А.* Криминалистика: модели средств и технологий раскрытия преступлений : курс лекций. Москва, 2004. С. 211–215.

² *Чурилов С. Н.* Криминалистическая методика: история и современность. Москва : Маркетинг, 2002. С. 230.

³ *Образцов В. А.* Криминалистическое учение о тактической операции. *Криминалистика* / под ред. проф. В. А. Образцова. Москва : Юрист, 1995. С. 75.

криміналістики, взаємозв'язку з іншими галузями криміналістичного та іншого наукового знання, судово-слідчою практикою. Другий рівень — особливості формування окремих типів та видів тактичних операцій, форм і можливостей реалізації отриманих знань з метою побудови й застосування на практиці типових тактичних операцій, які проводяться для вирішення типових завдань розслідування окремих видів та груп злочинів з урахуванням положень криміналістичної ситуалогії.

Висновки. Дослідження криміналістичної ситуалогії відкривають нові перспективи і можливості для успішного формування наукової концепції тактичних операцій і реалізації її положень у практичній діяльності з виявлення, розслідування злочинів та судового розгляду матеріалів кримінального провадження. Крім того, оптимізація й підвищення ефективності протидії злочинним проявам значною мірою залежить від того, наскільки глибоко розроблені теоретичні засади формування та реалізації тактичних операцій. Розробка тактичних операцій є нагальною потребою криміналістичної теорії та слідчої практики. Це цілком закономірно, оскільки тактичні операції активізують і організовують процеси взаємодії органів правопорядку, виступають засобом реалізації методів розслідування, вирішення окремих тактичних завдань із врахуванням ситуаційного підходу. Саме тому на сучасному етапі розвитку криміналістики досить актуальною й важливою є проблема дослідження окремої криміналістичної теорії тактичних операцій із врахуванням положень криміналістичної ситуалогії. Подальші ж наукові розробки порушених питань сприятимуть збагаченню теорії криміналістики, забезпечать передумови для появи нових підходів до вирішення важливих проблем криміналістичної тактики й методики, спрямованих на підвищення ефективності розслідування злочинів та оптимізацію слідчої діяльності.

References

- Bahin, V. P. (1987). *Sledstvennaya situatsiya i takticheskoe reshenie. Specializirovannyj kurs kriminalistiki (dlya slushatelej vuzov MVD SSSR, obuchayushihsia Na baze srednego specialnogo yuridicheskogo obrazovaniya): uchebnik*. Kiev. : NI i RIO KVSh MVD SSSR [in Russian].
- Belkin, R. S. (1993). *Ocherki kriminalisticheskoy taktiki*. Volgograd: VSh MVD RF [in Russian].
- Belkin, R. S. (2001). *Kurs kriminalistiki: ucheb. posobie dlya vuzov*. 3-e izd., dop. Moskva: YuNITI-DANA; Zakon i pravo [in Russian].
- Cheburenkov, A. A. (2008). *Obshcheteoreticheskie polozheniya i prakticheskie aspekty kriminalisticheskoy taktiki*. Moskva: Yurlitinform [in Russian].
- Churilov, S. N. (2002). *Kriminalisticheskaya metodika: istoriya i sovremennost*. Moskva: «Marketing» [in Russian].
- Drapkin, L. Ya. (1987). *Osnovy kriminalisticheskoy teorii sledstvennykh situacij* (avtoref. dis.... d-ra yurid. nauk : 12.00.09 [in Russian].
- Drapkin, L. Ya. (1987). *Osnovy teorii sledstvennykh situacij*. Sverdlovsk : Izd-vo Ural. un-ta [in Russian].

- Dulov, A. V., Gramovich G. I., Lapin A. V. i dr. (1996). *Takticheskie operacii. Kriminalistika : ucheb. posobie* / pod. red. A. V. Dulova. Minsk : NKF «Ekoperspektiva» [in Belarus].
- Gavlo, V. K. (1973). *O sledstvennoj situacii i metodike rassledovaniya hishenij, sovershaemyh s uchastiem dolzhnostnyh lic. Voprosy kriminalisticheskoy metodologii, taktiki, metodiki rassledovaniya* [in Russian].
- Gerasimov, I. F. (1973). *Principy postroenie metodiki raskrytiya prestuplenij. Voprosy kriminalisticheskoy metodologii, taktiki i metodiki rassledovaniya*. Moskva: Yurlit [in Russian].
- Ishenko, E. P. (2003). *Kriminalistika: kratkij kurs*. Moskva: Pravo [in Russian].
- Ivchenko, L. I. (2005). *Taktika kontrolja i zapisi peregovorov i ispol'zovanie rezul'tatov jetogo sledstvennogo dejstvija v rassledovanii prestuplenij*. Moskva: Pravo [in Russian].
- Karagodin, V. N. (1986). *Takticheskie operacii v deyatelnosti po raspoznavaniju i preodoleniju sposoba sokrytiya prestupleniya*. Takticheskie operacii i effektivnost rassledovaniya: sb. Nauch. tr. Sverdlovsk: Sverdlov. jurid. in-t [in Russian].
- Kim, D. V. (2008). *Teoreticheskie i prikladne aspekty kriminalisticheskikh situacij: monografiya*; pod red. prof. V. K. Gavlo. Barnaul: Izd-vo Alt. un-t [in Russian].
- Kolesnichenko, A. N., Konovalova, V. E. (1985). *Kriminalisticheskaya harakteristika prestuplenij* [ucheb. Posobie]. Yurid. in-t [in Ukrainian].
- Kriminalistika socialisticheskikh stran* (1986). / pod. red. V. Ya. Koldina. Moskva: Yurid. lit [in Russian].
- Matusovskyi H. A. (1998). Sytuatsiyni pidkhid do rozsliduvannia zlochyniv. Kryminalistyka. Kryminalistychna taktyka ta metodyka : pidruch. dlja vuziv / za red. V. Yu. Shepitka. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
- Obratcov, V. A. (1995). *Kriminalistika: ucheb. posobie*. Moskva: Yurist [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2007). *Kriminalistichna taktika (sistemno-strukturnij analiz): monografiya*. H. : Harkiv yuridichnij [in Ukrainian].
- Shevchuk, V. M. (2013). *Taktichni operaciyi u kriminalistici: teoretichni zasady formuvannya ta praktika realizaciyi: monografiya*. H. : Apostil [in Ukrainian].
- Vasilev A. N., Yablokov №. P. (1984). *Predmet, sistema i teoreticheskie osnovy kriminalistiki*. Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].
- Velikanov, S. V. (2002). *Klasifikaciya slidchih situacij v kriminalistichnij metodici* (avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.09) [in Ukrainian].
- Volcheckaya, T. S. (1997). *Kriminalisticheskaya situalogiya: monografiya* ; pod red. N. P. Yablokova. Kaliningrad: Izd-vo Kaliningrad. un-ta [in Russian].
- Volcheckaya, T. S., Yablokov, N. P. (1997). *Predposylki formirovaniya kriminalisticheskoy situalogii*. (Vestn. Mosk. un-ta. Seriya 11. Pravo. № 3). 43–44 [in Russian].
- Voronin, S. E. (2001). *Problemno-poiskovyje sledstvennyje situacii i ustanovlenie istiny v ugovennom sudoproizvodstve: monografiya*. Barnaul : Izd-vo Alt. un-ta [in Russian].
- Vozgrin, I. A. (1985). *Kriminalisticheskie harakteristiki prestuplenij i sledstvennyje situacii v sisteme chastnyh metodik rassledovaniya. Sledstvennaya situaciya*. Moskva: MVSh MVD SSSR [in Russian].
- Yablokov, N. P. (1979). *Kriminalisticheskaya harakteristika i tipichnye sledstvennyje situacii kak vazhnye faktory razrabotki metodiki rassledovaniya prestuplenij. Voprosy borby s prestupnostyu*. Vyp. 30 [in Russian].
- Zhuravel, V. A. (2019). *Rozsliduvannya kradizhok. Kriminalistika: pidruchnik: u 2 t. T. 2* / V. Yu. Shepitko, V. O. Konovalova, V. A. Zhuravel, V. M. Shevchuk ta in.: za red. V. Yu. Shepitka. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].

Zhuravel, V. A. (2016). *Situaciya slidcha*. Velika ukrayinska yuridichna enciklopediya : u 20 t. Harkiv : Pravo. T. 20 : Kriminalistika, sudova ekspertiza, yuridichna psihologiya / redkol. V.Yu. Shepitko (golova) ta in. : Nac. akad. prav. nauk Ukraini; Nac. yurid. un-t im. Yaroslava Mudrogo. 2018) [in Ukrainian].

В. М. Шевчук

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ СИТУАЛОГИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ ТАКТИЧЕСКИХ ОПЕРАЦИЙ

Исследуются проблемы формирования научной концепции тактических операций и ее взаимосвязи с криминалистической ситуалогией. Обосновывается, что на современном этапе развития криминалистики весьма актуальной и важной является проблема разработки отдельной криминалистической теории тактических операций с учетом положений криминалистической ситуалогии. Доказано, что следственная (судебная) ситуация оказывает непосредственное управляющее воздействие на тактическую операцию, обуславливает необходимость ее производства, определяет специфику и содержательное наполнение, поэтому в процедуре подготовки и принятия решения о проведении тактической операции оценка сложившейся ситуации занимает одно из центральных мест. Тактическая операция рассматривается как специфическое тактическое средство решения следственной и судебной ситуации. Обосновывается, что исследования криминалистической ситуалогии открывают новые перспективы и возможности для успешного формирования научной концепции тактических операций и реализации ее положений в практической деятельности. Дальнейшие исследования указанной проблематики будут способствовать обогащению теории криминалистики, обеспечат предпосылки для появления новых подходов к решению важных проблем криминалистической тактики и методики, направленные на повышение эффективности уголовного производства. Сегодня прослеживается постепенный процесс формирования соответствующей научной концепции тактических операций, ее взаимосвязи с криминалистической ситуалогией, которая трансформируется в самостоятельную криминалистическую теорию. Предложены перспективные направления дальнейших научных разработок рассматриваемой проблематики.

Ключевые слова: криминалистическая ситуалогия, ситуационный подход в расследовании преступлений, тактические операции, следственная и судебная ситуация, ситуационная обусловленность тактических операций, концепция тактических операций, криминалистическая теория тактических операций.

V. Shevchuk

THE CRIMINALISTIC SITUATION AND ITS EFFECT ON THE FORMATION OF THE CONCEPT OF TACTICAL OPERATIONS

The problems of formation of scientific concession of tactical operations and its are investigated.

The problems of formation of the scientific concentration of tactical operations and its interrelation with the forensic situation are investigated. It is substantiated that at the present stage of the development of forensics, the problem of developing a separate forensic theory of tactical operations, taking into account the provisions of the forensic situation, is very relevant and important. It is proved that the investigative (judicial) situation exerts a direct managerial influence on a tactical operation, determines the need for its production, determines the specificity and substantive

content, so in the procedure of preparing and deciding to conduct a tactical operation, the assessment of the current situation occupies one of the central places. Tactical operation is considered as a specific tactical means of solving the investigative and judicial situation. It is substantiated that studies of the forensic situation open up new perspectives and opportunities for successful formation of the scientific concept of tactical operations and implementation of its provisions in practical activity. Further researches of these issues will contribute to the enrichment of forensic theory, will provide prerequisites for the emergence of new approaches to the solution of important problems of forensic tactics and techniques aimed at improving the efficiency of criminal proceedings. Today the gradual process of formation of the corresponding scientific concept of tactical operations is traced, its interrelation with the forensic situation, which is transformed into an independent forensic theory. Prospective directions of further scientific developments of the considered problems are offered.

Keywords: forensic situation, situational approach to crime investigation, tactical operations, investigative and judicial situation, situational dependence of tactical operations, concept of tactical operations, forensic theory of tactical operations.

Надійшла до редколегії 24.07.2019